

УДК 811.161.2: 81'373.422

С. Б. Завалій
Україна, Полтава

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ОКСИМОРОННИХ СИНТАГМ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонів, які ґрунтуються на антонімічних лексемах. У пропонованій розвідці проаналізовано оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику початку ХХІ ст. із урахуванням лексичного, граматичного, морфологічного механізмів виявлення стилістичного значення.

Схарактеризовано семантико-стилістичні функції оксиморонів як засобу реалізації естетичної функції поетичної мови.

Ключові слова: антитетичне моделювання, антонімічні лексеми, емотивно-оцінні контрастиви, мовний контраст, оксиморонне значення, оксиморонні синтагми, поетичний словник, позитивна і негативна оцінність, стилістична фігура, семантико-стилістичні функції.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостиллистики – исследованию оксиморонов, которые базируются на антонимических лексемах. В предложенной работе проанализированы оксиморонные синтагмы, зафиксированные в поэтическом словаре начала ХХІ в. с учетом лексического, грамматического, морфологического механизмов определения стилистического значения.

Проанализированы семантико-стилистические функции оксиморонов как средства реализации эстетической функции поэтической речи.

Ключевые слова: антитетическое моделирование, антонимические лексемы, эмотивно-оценочные контрастивы, оксиморонное значение, оксиморонные синтагмы, поэтический словарь, положительная и отрицательная оценочность,

стилистическая фигура, семантико-стилистические функции, языковой контраст.

The article deals with an actual an interesting problem of modern linguostilistics, study of oxymorons which are based on antonymic lexems.

Modern linguopoetics extends the range of the studied linguistic mechanisms for creating artistic and emotional imagery and diversity of the poetic vocabulary. These language mechanisms include oxymoron syntagmas constructed on the contrast as a form of artistic representation of reality. The poetic language actualizes the tokens with contrasted semantics which operate in different structures of oxymoron sintagmas, individualize and compositionally and stylistically equalize a poetry text.

The analysis of oxymoron syntagmas in poetry texts of XXIst century shows that the characters with the abstract lexicon (renewed through semantic interaction with people's colloquial terms, folk and poetic images) acquire the greatest artistic and aesthetic value.

The research found out that oxymoron syntagmas expressiveness in poetry texts during investigated intervals is caused by grammatical means and occurs during non-standard, unusual use of syntax models by the author.

Oxymoron is a means of formation and development of the lexical elements for the vocabulary, it serves as an important figure in stylistic design of poetry text architectonics, accumulating creative and educational possibilities of the language. In the poetic vocabulary of XXIst century oxymoron syntagmas perform different semantic and stylistic functions: a) depict the contrasts in mental state of a person; b) emphasize contradictory nature of the depicted objects and events; c) strengthen ironic attitude towards the depicted things; d) express the author's attitude.

The perspective of the further research is to study oxymoron syntagms in the poetry of other authors.

Key words: antithetic models, antonymic lexemes, emotive and evaluative oxymorons, linguistic contrast, oxymoron meaning, oxymoron syntagms, poetic vocabulary, positive and negative evaluation, stylistic figure, semantic and stylistic functions.

Сучасна лінгвопоетика розширює коло досліджуваних мовних механізмів творення художньо-емоційної образності й урізноманітнення поетичного словника. До таких мовних механізмів належать оксиморонні синтагми, побудовані на контрасті як формі художнього відображення дійсності. Мова поезії актуалізує лексеми з протиставлюваною семантикою, що функціонують у різних структурах оксиморонних синтагм, індивідуалізують і композиційно-стилістично увиразнюють поетичний текст.

В україністиці оксиморон як лінгвостилістична категорія досліджений у наукових розвідках Н. Бобух [1, с. 333–354; 2, с. 135–145], Л. Белехової [3, с. 79–87], В. Чабаненка [17, с. 13–51]. Опису стилістичної фігури оксиморона на матеріалі різних мов (зокрема, російської та англійської) присвячені кандидатські дисертації Л. Татанової [13], Г. Курегян [9].

Мета пропонованої статті – дослідити стилістичні функції оксиморонних синтагм у поетичних текстах початку XXI ст.

О. Тараненко зазначає, що особливі емоційно-експресивні обертони – структурні компоненти лексичного значення – формуються у свідомості людини на основі загального уявлення про певне поняття, того чи того почуття, оцінювання, волевиявленого реагування, що асоціюється з цим поняттям [12, с. 101]. Експресивність авторських оксиморонних синтагм виявлено в посиленні, виділенні, акцентуванні висловлювання, відступах від мовного стандарту, вираженні почуттів, емоцій, настроїв, оцінок, досягненні образності й створенні естетичного ефекту, що передбачає «відхід від нейтральності, деавтоматизацію» [13, с. 45]. Напр.: *Іноді любити – це / дослухатися до чужих прогнозів / до вітрів до перелітних птиць / жити снами і анабіозом / широко заплющених зіниць* (Ю. Іздрик).

У досліджуваних поетичних текстах простежуємо нестандартність оксиморонних синтагм, що свідчить про їхню віддаленість від типізованих, соціально закріплених уявлень і є проявом імпульсивного суб'єктивного сприйняття, експресивного впливу на читача. Пор. у контексті: *Вони трималися болю і відчаю, / знаючи, що тільки їхньою **вбивчою** / понівеченою*

північною ніжністю / можна посперечатися з вічністю (С. Жадан).

Серед аналізованих оксиморонів найбільш продуктивні емотивно-оцінні контрастиви, адже, «поезії, – зазначає Н. Бобух, – властиве проникнення у внутрішній світ людини, відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя» [2, с. 144]. Напр.: *Не вір! Це просто тіни лисі. / Це болю фейєричний зблиск. / Іди. Але не озовися. / Молю тебе: не озовись* (І. Андрусак).

У системі виражальних засобів мови оксиморони відіграють важливу роль – допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ. На думку Л. Мацько, «змінність навколишнього світу, мить і вічність, сучасне й минуле, думки й почуття, рух і спокій, гармонія в природі, розлад у душі – все це знаходить вираження в антитетичному моделюванні художніх текстів» [10, с. 368]. Приміром: *Ти можеш померти молодим, але від старості, / старість починається там, / де мудрість плутають з немічною силою* (П. Коробчук); *Є час коли морок ховає минуле / і час де майбутнє – суцільна пільма / є час коли миті свистять ніби кулі / і час де ніякого часу нема* (Ю. Іздрик).

У процесі дослідження особливостей функціонування оксиморонних синтагм з'ясовано, що в поетичних текстах зазначеного періоду з різною стилістичною метою митці використовують церковнослов'янську лексику. Оскільки старослов'янська мова – це Святе Письмо, вживання оксиморонних синтагм із зазначеними лексичними компонентами допомагає передати в поезії найсакральніший зміст, за допомогою специфічних мовних засобів виразити ідею про першоджерело, основу буття: *Куди, мов дим, ці пасма схлипів – хто одповість? По хвилях-ріллях йде велика, та без'язика – Блага Вість* (В. Кашка); *А ми собі мовчки дійшли аж до краю / і пекло на рай перекроюєм / ми знаємо те, що ніхто більш не знає: / ми є / ми вже разом / нас двоє* (Ю. Іздрик).

Архаїзми та старослов'янізми як компоненти оксиморонних синтагм вносять додаткові семантичні й емоційні відтінки в

поетичне висловлювання. На думку В. Виноградова, церковнослов'янська лексика визначає ідеологічний критерій, риторичні норми оцінки й висвітлення осіб та подій, виконує традиційну функцію високого експресивного звучання поетичної мови [5, с. 84]. Приміром: *Мов псар, охочий до мисливства, / він кров точитиме, як ром. / Гріх сатанинський братовбивства підступно нарече добром* (В. Базилевський); *Ті погуки – блаженні й больові, / щось вічне зацвітає у крові / і стугонить навально, мов кіннота* (Ю. Андрухович).

Аналіз оксиморонних синтагм у поетичних текстах початку ХХІ ст. свідчить, що найбільшої художньо-естетичної цінності набувають ті образи, у яких абстрактна лексика оновлена шляхом семантичної взаємодії з народно-розмовними висловами, з фольклорними й поетичними образами. Поезія, як зазначає С. Єрмоленко, може «розкриватися» у звичайних, загальноповживаних словах, розмовних формах, у так званих прозаїзмах, коли вони потрапляють у характерне словесне оточення [8, с. 113]. Напр.: *Крізь літа, незгодами роздерті, / з даліни волаю мовчкомо: / «Не сваріться, син я ваш до смерті / І схилиюсь перед обома»* (О. Забужко).

«Вдало переосмислені в поезії прозаїзми часом важать більше, ніж узвичаєні метафори або висока поетична лексика» [8, с. 121]. Пор. у контексті: *І я спиняюсь у кутку кімнати / із сну очунявши мерцем / на березі пам'яті й бажання / крізь око проколює сяйво* (Д. Царинник); *Як люстро без глянсу, / як пліснявий мур Ренесансу, / як мертві очниці, що бачили спалений Рим... / Із цього Белладжо, із цього край світу і трансу / куди ж нам подітись, / уже від рождіння старим* (О. Забужко).

Нова поетична експресія слів виникає від вдалого синтезу народно-розмовних, просторічних, діалектних і фольклорних лексем: *Нас садовили, нам вітальні тости / Підносили в солодкій лжі промов, / А ми поетами лишались просто, / І ще людьми, за будь-яких умов* (А. Мойсієнко).

Зафіксовані в структурі аналізованих стилістичних фігур фольклорні образи осмислені в поетичних контекстах повному, вони стали константами, диференційними ознаками ідіостилю, набули статусу мовних кодів національної культури:

Душі моєї сокорина рань / Змиває груди в сонячному грімі, / І вже нема ні стежок, / ні терзань – / Лиш соняхи і ця щаслива втома (І. Жиленко); Тільки б шалу із серць от висіять, / Тільки б вітру колюча руть... / І здається: земні ви й висяні, Коні-коники! Й не збагнуть (А. Мойсієнко).

Спорідненість мовно-художньої образності оксиморонів із народнопоетичною атрибутикою є послідовно-закономірною, вона виявляється в залученні форм традиційних фольклорних елементів і насамперед у внутрішній, семантичній організації мови, у характері поетового світосприйняття. Проілюстровані поетичні уривки переконливо свідчать, що митець сприймає й оцінює навколишній світ через народні символи, висловлює власне художнє бачення, поєднуючи народно-пісенні образи з нетрадиційними оксиморонними синтагмами. Пор. у контексті: *Дай квітці відчутти своє цвітіння, / І яблуку дай зрозуміти достиглість власну... / Гріховній планеті – свою непорочність зоряну... / Аби не змаліла пташина мала в польоті (А. Мойсієнко).*

Стилістика, враховуючи граматичне та лексичне значення засобів словотвору, основну увагу приділяє їхній виражальній цінності, експресивним властивостям, можливостям підпорядкування певному змісту й меті висловлювання. Л. Мацько зазначає, що процеси творення слів зумовлені, зазвичай, двома мотивами-чинниками: потребою семантичною (утворити нову номінацію) й потребою стилістичною (знайти нове, часто – емоційно-оцінне вираження суб'єктивного ставлення до названого) [10, с. 42].

Фактичний матеріал свідчить, що стилістичний ефект є результатом семантичного контрастування лексичних значень складників оксиморонної синтагми, утвореної способом словоскладання, яке, на думку Ю. Степанова, є одним із найпоширеніших способів словотвірної діяльності з найбільш експресивним потенціалом і смисловим навантаженням [11, с. 96]. Семантичний дисонанс, який є наслідком комбінаторики, – вагомий стилістичний принцип лінгвопоетики: *Оточили сина барви й звуки, / доточили меду-гіркоти, / Світе мій! Тяжка оця принука, – / ні піднять її, ні обійти (В. Базилевський); 3*

Порубки, Греблі, Сонопілля, / з Залужжя – лине звідусіль / Журливо-радісне весілля, / А в серці жаль, а в грудях біль (М. Козак).

Дериваційний оказіоналізм у поетичному синтаксисі, на думку В. Чабаненка, виникає в результаті свідомого, стилістично мотивованого відхилення від міжстильових (загальномовних) норм і завжди є продуктом індивідуальної мовотворчості, своєрідним авторським експромтом [14, с. 13]. Уживання складних субстантивів-оксиморонів у поетичних текстах досліджуваного періоду допомагає в лаконічній формі схарактеризувати предмети, явища об'єктивної дійсності, емоційний стан ліричного героя: *І кричить, як птах болотний, / в заметіль, сніги, туман: / – не жени так безтурботно! / розіб'єшся, Селіфан! / ... сміхосльози, / сльозосміх, / ані рідних, ні чужих* (В. Базилевський).

Засвідчено, що мовне новаторство оксиморонних синтагм ілюструють високоекспресивні складні номінації, введені в контекст із ідейно-естетичною метою – підкреслити унікальність і цінність кожної миті життя, надати буденному неповторності, актуалізуючи в слові нові семантичні відтінки: *Несла нестримна хижа сила, / хоч Матір Божя голосила, – / так злісно-весело було* (В. Базилевський).

З'ясовано, що експресивність оксиморонних синтагм у поетичних текстах досліджуваного часового відтинку зумовлена граматичними засобами й виникає під час нестандартного, незвичайного використання автором словотвірних моделей. На думку З. Валюх, «у зв'язку з наявністю в семантичній структурі похідної одиниці імпліцитних сем, здатних викликати певні асоціації, пов'язані з контекстним значенням твірної основи, дериват набуває здатності вміщувати в собі велику інформацію, бути семантично містким, відтворювати цілу ситуацію» [4, с. 129]. Приміром: *Хіба не бачиш, / як окляклі руки у вогнищі холоднім грію я? / З-поміж зірок, і барв, і звуків – / мені ім'я одне лише. / Ім'я.* (В. Кашка); *І по хребту опливають, як віск по свічі, / Росні мурашки жаского і ніжного трему* (О. Забужко).

Особливо виразними в стилістичному функціонуванні є оксиморонні синтагми з пейоративними суфіксами, що

виражають надмірний ступінь інтенсивності ознаки, передаючи суб'єктивну емоційну оцінку зображуваного: *І слів розсипалась жорства... / і вичах зором невидючим...* (В. Базилевський).

У досліджуваних поетичних текстах виявлені оксиморонні синтагми з префіксами якісних прикметників, які вказують на дуже високий ступінь вияву ознаки (*пре-*), виражають емоційну суб'єктивну оцінку якості. Напр.: *Налетється знов кора, / накотять хвилі строф. / Лікує всіх пора / прекрасних катастроф* (В. Базилевський).

Значну стилістичну активність в оксиморонних синтагмах виявляють складники із заперечними суфіксами *без-* і *не-*, позитивна чи негативна оцінність яких залежить від контексту: *Вони ще сядуть за талмуд і тору, / до глузування звикнуть й обрізань. / І на стоячий погляд знизу-вгору / настролять безнадію сподівань* (В. Базилевський); *Без мене прийде та весна, / як тлін нетлінний, що пізнав. / І тим, хто знав, був саме я – / Твоє ім'я* (В. Кашка).

У досліджуваній поезії особливого значення набуває актуалізація граматичних протиставлень, які виражені дієслівними формами, що демонструють вищий ступінь вияву дії, є засобом напруженого драматизму: *волати безголосо* (В. Базилевський); *волати мовчкомо* (О. Забужко); *німо репетувати* (Е. Авдієвська). Приміром у контексті: *Посеред ночі у пустелі міста / достукуюся праведного змісту, / волаю безголосо – відчини* (В. Базилевський); *Похила дійсність – теж – свої принади. / Щокрок – дашок, а прихилитись ніде. / Буття у шорах, німо репетує, / З'яв мури пробиваючи п'ятою* (Е. Авдієвська).

Під час лінгвістичного аналізу поетичного тексту, зауважує Л. Гливінська, важливо враховувати ефект конотації, емоційно-оцінного забарвлення – невід'ємного компонента в значеннєвій структурі художнього слова. Будь-яка одиниця в індивідуальному вживанні в межах певного контексту може стати носієм оцінки, експресії. У синтагматичному ланцюжку слова набувають взаємного стилістичного забарвлення. У поезії – постійне взаємопроникнення різних почуттів, станів душі, сприйняття світу через радощі й болі [7, с. 138].

Приміром: *Не бійся / я ніжний милий кат / єдиноможливий вихід / щоб не стати просто вбивцею* (В. Лучко); *Що хочеш ти? Спокою під крилом / оцього даху, що гримів, як бубни, / коли кохання, рятівне і згубне, / вривалось, ніби вітер напролом* (Ю. Андрухович).

Експресивність контрастних одиниць – складників оксиморонних синтагм – у поетичних текстах досліджуваного періоду підсилюють також такі стилістичні засоби:

1) повторюваність сполучників: *Вертепнику, став свою скриньку, давай – / крути їм виставу чи так, чи за плату. / У кожного в хаті – і некло, і рай, / а отже, ми будем сміятися і плакати* (В. Базилевський);

2) парні контрасти: *Думав, леліючи сон золотий, / мало для щастя хліба і масла. / **Світе прекрасний, який ти страшний!** / **Світе страшний, який ти прекрасний!*** (В. Базилевський);

3) порівняння: *Вона чарує і підносить, / вона у спеку воду носить, / щоб я від спраги не знеміг. / Лікує біль, знімає втому, – / «А пам'ятаєш? В світі тому / Був сміх, як плач, і плач, як сміх!»* (В. Базилевський);

4) звертання: *Люблю тебе. З високих берегів, / де величаві води нерозлиті, / кажу: / – У мене ні душі на світі, / крім тебе, **мій жахливий, дорогий*** (С. Йовенко). Оксиморони-звертання вносять у поетичний текст виразні стилістичні ознаки: визначають ставлення мовця до співрозмовника чи іншої особи;

5) уточнювальні конструкції: *За сумнів ваш (він же й певність: без вас – трава не ростиме!). / П'ю за тих вас, про кого ніколи не визнаю – ані вони мене* (О. Забужко).

Виявлено, що оксиморонні синтагми в аналізованих віршованих текстах виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини: *На нитку нанизана вельми майстерно, / мене не зляка дерев'яна змія. / Ін статусу насценді... ін статусу насценді... / – антично і **гірко всміхаюся я*** (В. Кашка); *Дуже шкода музики, милий, – отої, яка дрижала, / Розтинаючи світ навиліт, мов вени – бритвене жало, / І сочилось, мов **сльози ніжності**, плідне світло вологе, / І надсадою щастя дзвеніла далека дорога* (О. Забужко).

«Через бінарні опозиції, – слушно зауважує Н. Бобух, – виявляється психічний стан людини (любов і ненависть, радість і горе, щастя і нещастя), ними вимірюються морально-етичні принципи» [1, с. 6].

З'ясовано, що природа іронії в оксиморонних синтагмах досліджуваного періоду демонструє суперечливу єдність позитивного й негативного, є внутрішнім регулятором, який визначає місце людини-поета у світі. Сутність людського духу виражена в іронічному самосприйнятті: *А мені б ще лютості – / Реготать надривно / Над дурною мудрістю, / Мудрим марнослів'ям* (А. Мойсієнко).

Основною стилістичною функцією оксиморона в поетичних текстах початку ХХІ ст., наголошує Л. Татанова, є «функція авторської оцінки», ставлення митця до описуваного [12, с. 63]. Напр.: *Так буває вічно і ніколи / сонний дим на землю опада / золотих хмарин ламкі околи / сонця кров солом'яно-руда* (І. Андрус'як); *Збережи в собі вірність на вістрі холодної зради / і густі переливи кольорів на райдузі ока / збережи своє вміння плести у сріблястих свічадах / і свій дар проростати у мене корінням глибоким* (Ю. Іздрік).

Отже, оксиморони є засобом формування й збагачення лексичного складу мови, слугують важливим стилістичним засобом в архітектоніці поетичного тексту, акумулюючи креативно-пізнавальні можливості мови. У поетичному словнику початку ХХІ ст. оксиморонні синтагми виконують різні семантико-стилістичні функції: увиразнення контрастного психічного стану людини; підкреслення суперечливої сутності зображуваних предметів і явищ; підсилення іронічного ставлення до зображуваного; вираження авторської оцінки.

Перспективи подальших досліджень убачасмо у вивченні оксиморонних синтагм на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Бобух Надія Миколаївна. – К., 2009. – 463 с.

2. Бобух Н. М. Оксиморонні синтагми в мовотворчості Івана Драча / Н. М. Бобух // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : ТОВ «Роял Принт», 2015. – С. 135–145.
3. Белехова Л. Концептуальний оксюморон: креативний механізм формування новизни словесних образів (на матеріалі американської поезії) / Лариса Белехова // Науковий вісник Херсонського нац. ун-ту. Серія : Лінгвістика. – 2006. – Вип. 3. – С. 79–87.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – С. 55.
6. Гливінська Л. К. Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація / Л. К. Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 115.
7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.
8. Курегян Г. Г. Лингвопрагматический статус оксюморона (на материале русского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. Г. Курегян – Майкоп, 2007. – 25 с.
9. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
10. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М. : Наука, 1997. – 278 с.
11. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : [монография] / А. А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с.
12. Татанова Л. И. Дискурсивные характеристики оксюморона в англоязычной художественной литературе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Татанова Лариса Ивановна. – М., 2006. – 169 с.
13. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.